

- організацій РСДРП, Українського соціал-демократического союзу «Спілки» і партії есерів в Подольській губ., 2 октября 1906 г. – 1 сентября 1907 г., 223 арк.
35. ЦДАУК, ф.1439. Чернігівське губернське жандармське управління, оп.1, спр.629. Дознання, произведённое помощником начальника ГЖУ в Стародубском уезде о мешанах п. Клиницы Исааке Минкине Корженевиче и Сарре Хаимовой Френкин в принадлежности к Клинцовской организации социал-демократической рабочей партии, 14 ноября 1906 г. – 10 декабря 1907 г., 109 арк.

The article is devoted to the history of the social democratic movement in the adjacent districts of Chernigov and Gomel, where in 1904-1905 the powerful regional Union of the RSDLP – Polissya Committee (PC) acted. It is mentioned that during the period of cleavage in the Russian Marxist party in the PC the influence of the Bolsheviks predominated, but also the Mensheviks and supporters of overcoming factionalism acted. In the autumn of 1905, social-democrats of Polissya supported the Mensheviks. After the defeat of the PC at the end of 1905, the disintegration of this organization took place and on the territory of its activities the smaller regional party associations were formed. In the North part of Chernihiv region, the first Chernihiv Bureau of the RSDLP began to operate, which united the social democratic movement in five northern districts of the province. The Gomel organization of the RSDLP operated independently. Marxist centers of the Northern region of Chernihiv province formed a strong party association, whose members organized the strike movement of the workers, revolts of peasants, carried out agitation and propaganda among the military forces. In the cities, they created trade unions, Soviets of workers deputies, combat squads, and in the villages – party centers. At the end of 1906, the links between social democrats of the First Bureau of Chernigov and Gomel organization and the Ukrainian Social-Democratic Spilka of RSDLP, these organizations joined the last one. The presence in the Union of Belarussian Gomel organization testified about the international nature of this Marxist Union of the RSDLP, which had expanded its influence not only on Ukrainian ethnic territories.

Key words: RSDLP, the Bolsheviks, the Mensheviks, the Committee of Polissya, Ukrainian social democratic Spilka.

Отримано: 17.11.2016

УДК 94(477)«1905/1908»:329.7(081)

В. О. Магась

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЗАРОДЖЕННЯ ВСЕРОСІЙСЬКОГО СЕЛЯНСЬКОГО СОЮЗУ ТА ПЕРІОДИЗАЦІЯ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ У 1905-1908 рр.

Стаття присвячена обставинам зародження Всеросійського селянського союзу у Московській губернії та Донецькому окрузі Області Війська Донського. В останньому проживала велика кількість селян-українців, керівництвом якими здійснювали соціал-демократи брати Мазуренки. Також нами запропонована періодизація діяльності Всеросійського селянського союзу.

Ключові слова: Всеросійський селянський союз, періодизація, Наддніпрянська Україна, соціал-демократія, селянство.

Революційні процеси 1905-1907 рр. у Російській імперії також створили унікальну можливість для трансформації і модернізації існуючого суспільно-політичного устрою: Маніфест 17 жовтня 1905 р. проголосив громадянські свободи, в тому числі зборів та союзів, поживавилося громадсько-політичне життя, по-

чали виникати або виходити з підпілля різноманітні партії та суспільно-політичні об'єднання. Однією з найвпливовіших політичних сил періоду Першої російської революції стала масова безпартійна професійно-політична організація селянства Російської імперії – Всеросійський селянський союз (ВСС). Діяльність подібних організацій початку ХХ ст. потребує переосмислення, оскільки в попередній радянській період вона розглядалася крізь призму ідеологічного упередженості. Також актуальним є дослідження діяльності осередків ВСС в українських губерніях, що створить цілісну картину громадсько-політичного життя України в цей період.

У літературі існує думка про її зародження в Московській губернії та Донецькому окрузі Облaсті Війська Донського. З цього приводу А.В. Шестаков говорить про дві версії часу виникнення Союзу [1, с.95]. Більш прийнятним, на наш погляд, є трактування цього факту Є.І. Кирюхіною, котра наголошує на існуванні двох найбільших центрів зародження цієї організації [2, с.101]. Також окремі аспекти досліджуваної проблеми відображені в роботах сучасних російських дослідників ВСС, насамперед Д.А. Колесніченко [3] та А.А. Курьонішева [4].

Мета статті – на основі комплексу джерел та літератури охарактеризувати центри зародження Всеросійського селянського союзу та періодизація його діяльності в Наддніпрянській Україні у 1905-1908 рр. Виходячи з означеної цілі, нами були поставлені такі завдання: розглянути обставини зародження Селянського союзу в Московській губернії, проаналізувати формування ВСС в Донецькому окрузі Облaсті Війська Донського; обґрунтувати періодизацію діяльності ВСС.

Попитом до утворення ВСС стали такі події. У Богородицькому повіті Московської губернії місцевий предводитель дворянства, відомий вождь «Союзу русских людей» Ф. Самарін, за допомогою земських начальників, задумав шляхом підбору «надійних» селян і організованого тиску зібрати селянські голоси на захист недоторканих основ поміщицького землеволодіння і «патріотичних» присудів за продовження війни [5, с.3-4]. Народи з селянами мали таємний характер, можливість гласності виключалася. Це мало дати бажану картину «голосу країни», розписану в яскраво патріотичному стилі [1, с.97], та створити враження про шугучість селянського руху, його обумовленість лише «підступною агітацією». Але ці заходи мали протилежний до очікуваного результат. Щойно про ці таємні наради розповсюдилися чутки, як на них почали потрапляти й інші селяни і вислуховувати присуди, складені, начебто, від їхнього імені, але які суперечили їх інтересам [6, арк.73 зв].

На противагу цим «патріотичним» зібранням, у середовищі селян, очевидно, не без впливу інтелігенції, виникла думка створити присуд протилежного характеру [7, с.5]. Великий вплив при цьому мала течія в бік утворення професійних союзів.

Саме діями майбутнього Московського бюро Союзу Союзів і «Московського сільськогосподарського товариства» [2, с.98] 5 травня 1905 року в канцелярії Хіровського попечительства була організована таємна нарада селян Московської губернії [1, с.98]. Нарада прийняла резолюцію, що стосувалася в основному правового становища селян та висувала політичні вимоги, питання ж соціально-економічного характеру (у тому числі й аграрне) не піднімалися, оскільки учасники зібрання планували пізніше обговорити їх детальніше [8, с.3114]. Крім того, на нараді було вирішено звернутися до селян інших губерній, щоб, за прикладом представників інших професій, утворити Всеросійський селянський союз [9, с.11]. Союз створювався з метою «якнайскорішого досягнення всіх намічених благ народних включно до зрівняння селян з іншими прошарками, ... для самозахисту від поборів та насильств усякого начальства, яке не було обране населенням». Наприкінці засідання було обрано Організаційне бюро для створення

Селянського союзу. Прямих вказівок на його персональний склад немає, однак, найімовірніше, що до нього увійшли діячі, що групувалися навколо Московського товариства сільського господарства, котрі пізніше, на Установчому з'їзді ВСС, увійшли до Бюро сприяння Всеросійському селянському союзу [3, с.26-27].

Другим центром зародження ВСС, як вже зазначалося, був Донецький округ Облaсті Війська Донського, де, окрім козаків-росіян, проживала і значна кількість селян-українців [7, с.6-7]. До Установчого з'їзду ВСС тут була проведена величезна робота по організації селянства: близько 200 тисяч селян підписали присуди про необхідність створення Всеросійського селянського союзу. Біля витоків останнього на Донщині стояли брати Мазуренки – вихідці з Революційної української партії (РУП) [2, с.101-102]. При цьому Семен Мазуренко був членом меншовицького крила РСДРП, Василь Мазуренко належав до УСДРП, Віктор Мазуренко працював в Українській соціал-демократичній «Спілці», а Юрій Мазуренко входив до Донської соціал-демократичної групи. Для започаткування Селянського союзу в Донецькому окрузі Облaсті Війська Донського та спільного вироблення програми братами були запрошені російські меншовики В.П. Акімов, Б.Н. Кричевський, А.С. Мартинов та ін., а також члени ЦК УСДРП Д.В. Антонович, В.К. Винниченко та М. Порш. Запрошенням скористався лише В.П. Акімов [10, с.13]. Як вже зазначалося, спочатку їх діяльність проходила на ґрунті указу 18 лютого 1905 р. [11, с.17-18] Основою діяльності Мазуренків стала так звана «присудна система», яка, на їх переконання, залишала в серцях та розумі селян більший слід, ніж мітингова, практикована у той час есерами.

Схід селян у поселенні Катерининському Криворізької волості, на якому було підписано перший у Донецькому окрузі присуд про приєднання до ВСС, пройшов цілком легально з дозволу волосного старшини. Як згадував пізніше Василь Мазуренко, для цього: «довелося багато з ним говорити про закони і ще більше... випити горілки» [12, с.29]. 18 червня 1905 р. селяни означеного поселення у кількості більше 100 осіб зібрались на схід. На зборах були присутні й брати Мазуренки, котрі провели роз'яснювальну роботу. Після обговорення суспільно-політичного та економічного становища в країні було складено присуд, де викладалися різні вимоги, під якими підписалися присутні. Головним заходом удосконалення державного устрою і народного добробуту мало стати запровадження народного уряду, обраного від губерній, повітів та округів шляхом загального, прямого, рівного й таємного виборчого права. Народне представництво повинно було здійснюватися у формі постійно діючого самостійного закладу. Народним представникам мало бути надане право самостійної законодавчої діяльності, включно з правом законодавчої ініціативи, держава мала врегулювати податкову сферу та посилити контроль за адміністрацією. Усім жителям Російської імперії повинні були гарантуватися права: недоторканності особи та помешкання, свободи слова й друку, страйків, зібрань, союзів і рівноправності національних мов. Вимагалася також і амністія політв'язням. З аграрного питання висувалися вимоги знищення приватної власності на землю та передачі всіх приватновласницьких, казенних, удільних, монастирських і церковних земель у розпорядження усього народу. Землею мав користуватися той, хто зміг би обробляти її своєю родиною чи в товаристві, але без найманої праці і в такій кількості, яку він у змозі обробити. Передбачалося також запровадження спільної і обов'язкової освіти за державний кошт, знищення станів і рівність усіх перед законом, заміна непрямих податків прямими прогресивними, відміна викупних платежів. Наприкінці присуду зазначалося: «Для здійснення викладених нами вимог у законному порядку, ми... вступаємо в Загальноросійський селянський союз» [7, с.7-8]. Надалі цей присуд став

типовим для селян Донецького округу [10 с.11], розповсюдившись там тисячами відбитків [13, с.44]. Можна також із упевненістю стверджувати, що основні вимоги присуду, а особливо з аграрного питання, згодом були покладені в основу програми Всеросійського селянського союзу на Установчому з'їзді цієї першої масової організації селянства Російської імперії.

Чутки про присуд поселення Катериненського швидко розповсюдилися по усьому Донецькому округу. За півтора місяця такі ж сходи відбулися в 25 селах восьми волостей. На Установчому з'їзді ВСС голос делегації селян Донщини, що репрезентували найчисельнішу на той час частину селянства, котра приєдналася до ВСС, був досить вагомим [2, с.101].

До Установчого з'їзду організації ВСС не набули великого поширення, охопивши невелику частину сільського населення імперії [2, с.102]. Це було пов'язано з тим, що поширення інформації про Союз напговухувалося на значні перешкоди. У газети вона ледь потрапила, та й то лише в деякі. Повідомлення змісту рішення наради селян Московської губернії про утворення ВСС було надруковано в газетах «Русь» і «Вестник сільського господарства» [14, с.5] в червні 1905 р. Цього ж місяця в газеті «Новости» опубліковано постанову селян поселення Катерининського Донецького округу Облесті Війська Донського, а на початку липня її надруковано в газеті «Русские ведомости» [8, с.31].

На різних етапах Першої російської революції діяльність Всеросійського селянського союзу мала певні особливості. Вони зумовлювалися зміною тенденцій у суспільно-політичному житті країни, політиці російського самодержавства та тенденціями всередині Селянського союзу.

Аналіз динаміки функціонування ВСС упродовж революційних подій 1905-1907 рр. дозволив нам розробити власну періодизацію.

1. Напівлегальний та легальний період існування Всеросійського селянського союзу (травень 1905 – січень 1906 рр.). Він пов'язаний із певною «безпорадністю» властей, коли вони змушені були йти на поступки революційно налаштованим народним масам, все більше лібералізуючи існуючий режим. Всеросійський селянський союз виник на ґрунті існуючих законів і на цій же основі провадив свою діяльність впродовж всього 1905 року, а подекуди й до січня 1906 р. На цей період припало виникнення та найвище піднесення його організації. Цей етап включає в себе три таких підперіоди:

- а) зародження (травень-липень 1905 р.) [15, с.64]. У цей час з'являються перші осередки Селянського союзу. Їх виникнення було пов'язано з функціонуванням різних суспільно-політичних сил, а діяльність проходила переважно на ґрунті Указу 18 лютого. Основною формою діяльності виступала так звана «присудна кампанія». Проводилися також вибори делегатів на Установчий з'їзд ВСС.
- б) становлення [15, с.64-65] (серпень – середина жовтня 1905 р.), що охопив час від Установчого з'їзду ВСС 31 липня – 1 серпня 1905 р. до Маніфесту 17 жовтня того ж року. Протягом цього етапу на основі рішень Установчого з'їзду Селянського союзу, що сформулював його основні програмні вимоги, відбулося створення невеликої кількості осередків Союзу. Поступово популяризувалася ідея необхідності об'єднання селянства задля поліпшення ним свого становища. Діяльність проходила мирно, у руслі виробленої Установчим з'їздом тактики складання присудів та розповсюдження інформації про ВСС серед селянства.
- в) піднесення [15, с.65; 16, с.85-86] (друга половина жовтня 1905 р. – січень 1906 р.), що охоплював час від оприлюднення Маніфесту 17 жовтня, що надавав різноманітні політичні свободи, в тому числі й «зборів та організацій»,

до часу вжиття державним апаратом імперії репресивних заходів щодо революційного руху загалом та Селянського союзу зокрема. В означений період на ґрунті дарованих свобод діяльність Селянського союзу набула великого розмаху, утворилася значна кількість його осередків, проводилися мітинги та демонстрації. У безпартійних союзах активну діяльність розгорнули представники українських та загальноросійських політичних сил революційного й ліберального спрямування. На хвилі піднесення був скликаний другий листопадовий Делегатський з'їзд ВСС, якому належала особлива роль у розробці питань тактики. Виконуючи його постанови, місцеві організації ВСС бойкотували та змінювали владу на місцях, примусово закривали винні крамниці, створювали дружини міліції для підтримання порядку та недопущення революційного свавілля, організовували загопи самооборони для захисту від карателів тощо. Подекуди відбувалися збройні сутички. Зрештою, селянські союзи були змушені капітулювати перед каральними загонами влади.

Крім того, наприкінці 1905 – на початку 1906 рр. в Україні представниками українських політичних партій і національно-свідомої інтелігенції зроблено спробу утворення Української селянської спілки та скликання Українського селянського з'їзду. Незважаючи на певні успіхи, обидві ініціативи зазнали невдачі через репресії.

2. Нелегальний період існування ВСС (лютий 1906-1908 рр.). Це час відродження, конспіративної роботи та поступового згорання діяльності Всеросійського селянського союзу та його місцевих організацій. У цей період зруйновані репресіями осередки Союзу потрохо відроджувалися, утворювалися нові організації, змінювався характер їх діяльності. Вона ставала конспіративною. Число членів союзів обмежувалося невеликою кількістю «найнадійніших». У 1906-1908 рр. лави ВСС залишали ліберали, натомість все більшого впливу набували представники революційних партій, що були найкраще пристосовані до умов ведення нелегальної боротьби. У зв'язку з означеними обставинами діяльність місцевих осередків Селянського союзу поступово радикалізувалася. Місцевими з'їздами схвалювалися такі революційні заходи як убивства та підпали, а селянськими союзами створювалися «бойові дружини». Водночас центральні органи ВСС намагалися взяти участь у роботі I та II Державної Дум, тісно співпрацюючи з трудовиками. Зрештою, виконавши покладену на нього функцію «політичної соціалізації селянства» та вводячи в конфлікт із центральними органами Союзу, безпартійні селянські союзи на місцях приходили до партійного самовизначення, перетворюючись на братства СС ПСР та селянські комітети РСДРП. Частина з них просто зникала.

Отже, зародження ВСС відбувалося в двох найбільших центрах: погтовх до його створення було дано селянами Московської губернії, а районом, де їхня ініціатива здобула найбільший відгук, стали етнічні українські землі, а саме – Донецький округ Облaсті Війська Донського. В останньому Селянський союз було засновано за ініціативою братів Мазуренків, вихідців із РУП. Розроблена нами періодизація вклучає три основні етапи діяльності Всеросійського селянського союзу: напівлегальний та легальний (травень 1905 – січень 1906 рр.), що вклучав підперіоди зародження, становлення та піднесення, а також нелегальний (лютий 1906 – 1908 рр.) періоди.

Список використаних джерел:

1. Шестаков А. Всероссийский крестьянский союз / А. Шестаков // Историк-марксист. – 1927. – Т. 5. – С. 95-123.

2. Кирюхина Е.И. Всероссийский крестьянский союз в 1905 г. / Е.И. Кирюхина // Исторические записки. – 1955. – Т. 50. – С. 95-141.
3. Колесниченко Д.А. Всероссийский крестьянский союз в 1905-1907 гг. / Д.А. Колесниченко. – М. : Институт российской истории РАН, 2006. – 310 с.
4. Куреньшев А.А. Всероссийский крестьянский союз. 1905-1930 гг. Мифы и реальность / А.А. Куреньшев. – М. : АИРО–XX ; СПб. : Дмитрий Буланин, 2004. – 336 с.
5. Громан В. Всероссийский крестьянский союз / В. Громан // Материалы к крестьянскому вопросу. Отчёт о заседаниях Всероссийского Крестьянского Союза 6-10 ноября 1905 г. С вступительной статьёй В. Громана. – Ростов : Новый мир, 1905. – С. 3-33.
6. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф.274. Київське губернське жандармське управління, оп.1, спр.1502. Дело по обвинению жителей м. Беляя Церковь Васильковского уезда крестьянина Кандыбы Г.Ф. и мещанина Масловича М.И. в распространении эсеровской и другой нелегальной литературы (17 лютого – 18 березня 1906 р.). – 76 арк.
7. Учредительный съезд Всероссийского крестьянского союза (Протокол). Издание Главного Комитета Всероссийского Крестьянского Союза. – 40 с.
8. Блеклов С. Крестьянский союз / С. Блеклов // Право. – 1905. – №38. – С. 3142-3153.
9. О крестьянском союзе. – СПб., 1906. – 32 с.
10. Мазуренко братья. К истории крестьянского движения 1905 г. / Братья Мазуренко // Пути Революции. – 1926. – №IV (7). – С. 11-43.
11. Золотов В.А. Крестьянское движение на Дону в 1905-1907 гг. / В.А. Золотов. – Ростов-на-Дону : Ростовское книжное издательство, 1955. – 40 с.
12. Мазуренко В. Наше село в 1905 году / В. Мазуренко // Пути Революции. – 1925. – №2. – С. 27-46.
13. Мазуренко С. Крестьяне в 1905 году / Семён Мазуренко. – М. : Новая Деревня, 1925. – 89 с.
14. Лещенко М.Н. Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905-1907 рр. / М.Н. Лещенко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1955. – 232 с.
15. Веселовский Б. Крестьянский вопрос и крестьянское движение в России (1902-1906) / Б. Веселовский. – СПб. : Зерно, 1907. – 174 с.
16. Марев П. Политическая борьба крестьянства / П. Марев // Борьба общественных сил в русской революции. – М., 1907. – Вып. 3. – С. 63-136.
17. Протокол первого северного областного съезда Всероссийского крестьянского союза 29-30 декабря 1905 года. – СПб. : Типография Н.Н. Клобукова, 1906. – 64 с.

This paper is devoted to the circumstances of the All-Russian Peasant Union formation in Moscow Province and Donetsk District of the Oblast of the Don Cossack Host. A large number of Ukrainian peasants lived in Donetsk District and were administered by the social democrats – the Mazurenko brothers. The periodization of the All-Russian Peasant Union is also suggested in the paper.

Key words: the All-Russian Peasant Union, periodization, the Dnieper Ukraine, the Social Democrats, the peasantry.

Отримано: 28.10.2016 р.